

ความสำคัญและที่มาของปัญหา

ประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม กล่าวได้ว่าเป็นที่สนใจของสังคมโลกอย่างกว้างขวางมาตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2500 เมื่อภาพดาวเคราะห์โลกที่ถ่ายจากอวกาศ โดยโครงการอวกาศพอลโลในช่วงคริสต์ทศวรรษ 1960 (พุทธทศวรรษ 2500) ได้เผยแพร่ และได้ก่อให้เกิดกระแสความตระหนักถึงปัญหาสิ่งแวดล้อมของโลก และการปกป้องโลก ในช่วงทศวรรษต่อมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาพรมแดนความรู้ทางประวัติศาสตร์ด้านนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อม โดย อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ ซึ่งได้ทำการวิจัยในช่วง พ.ศ. 2540-2541 ได้ชี้ให้เห็นว่าประวัติศาสตร์ด้านนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องใหม่อย่างมากสำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย¹

โดยงานวิจัยดังกล่าว ได้อธิบายถึงภาพรวมของการศึกษาประวัติศาสตร์ด้านนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อมของสังคมไทยว่า การศึกษาประวัติศาสตร์ด้านนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อม อาจจำแนกได้อย่างกว้างๆ เป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ 1. การศึกษาประวัติศาสตร์ที่มีการใช้ปัจจัยด้านนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อม ช่วยในการอธิบายความเปลี่ยนแปลงของสังคมมนุษย์ในอดีต 2. การศึกษาประวัติศาสตร์ที่มีการอธิบายถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อมกับความเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ในอดีตของสังคมมนุษย์ โดยเน้นเรื่องการเมืองสิทธิและส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนและชาวบ้าน

เป็นที่น่าสังเกตว่า การศึกษาประวัติศาสตร์ทั้ง 2 ลักษณะโดยมากจะเป็นการศึกษาของนักสังคมศาสตร์ ซึ่งเน้นให้เห็นถึงความสำคัญของสิ่งแวดล้อมที่มีต่อการตั้งชุมชนของมนุษย์ บทบาทของมนุษย์ในฐานะผู้ทำลายสมดุลของระบบนิเวศน์และสิ่งแวดล้อม และเรื่องการอยู่ร่วมกันอย่างสมดุลระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม โดยเน้นเรื่องสิทธิและการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนและชาวบ้าน ในขณะที่การศึกษาประวัติศาสตร์ด้านนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อมที่มีการศึกษาในแวดวงนักประวัติศาสตร์ จะเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ที่เน้นบทบาทของมนุษย์ โดยเฉพาะกลุ่มที่มีอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจในการใช้ประโยชน์จากระบบนิเวศน์และ

¹อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, *นิเวศประวัติศาสตร์: พรมแดนความรู้* (กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2545), หน้า130.

สิ่งแวดล้อมในฐานะ “ทรัพยากรธรรมชาติ” หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ การศึกษาประวัติศาสตร์ การดัดแปลงธรรมชาติเพื่อประโยชน์ของมนุษย์

อาจกล่าวได้ว่า งานศึกษาพรมแดนความรู้ประวัติศาสตร์ด้านนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อมของ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ ได้แสดงให้เห็นว่า การศึกษาประวัติศาสตร์ด้านนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อมของนักประวัติศาสตร์ไทยที่ผ่านมา มีความลึกลับ ไม่สอดคล้องกับกระแสความตระหนักถึงปัญหาสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมและการปกป้องสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นกระแสที่ก่อตัวและแพร่ไปยังสังคมต่างๆ ทั่วโลก มาตั้งแต่ทศวรรษ 2510

ในทำนองเดียวกัน การศึกษาของอรรถจักร์ยังแสดงให้เห็นอีกว่า การศึกษาประวัติศาสตร์ด้านนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อม ของนักประวัติศาสตร์ไทยที่ผ่านมา มีความลึกลับกับบริบทของสังคมไทย (อย่างน้อยที่สุด) นับตั้งแต่ทศวรรษ 2510 ที่มีความตระหนักถึงปัญหาสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมและมีความพยายามที่จะปกป้องรักษาสิ่งแวดล้อม ดังเห็นได้จาก การเคลื่อนไหวของกลุ่มนิสิตนักศึกษาชมรมอนุรักษ์ธรรมชาติที่มีบทบาทในการรณรงค์เรื่องสิ่งแวดล้อมอย่างมากในช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516² หรือ พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2518 2521 2522 และ 2535 ซึ่งพระราชบัญญัติ 3 ฉบับแรกมีสาระสำคัญอยู่ที่การจัดตั้งคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ เพื่อทำหน้าที่ส่งเสริมและปรับปรุงคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ รวมทั้งเสนอแนวทางแก้ไขปัญหาคคุณภาพสิ่งแวดล้อมให้แก่รัฐบาลและส่วนราชการได้นำไปปฏิบัติ ส่วนฉบับหลังมีสาระสำคัญมุ่งเน้นที่การจัดการและแก้ไขปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมโดยสนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม ผ่านองค์กรเอกชนที่ทำกิจกรรมด้านการคุ้มครองอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

เป็นที่เข้าใจได้ว่า ความลึกลับขัดแย้งระหว่างงานศึกษาประวัติศาสตร์ด้านนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อมโดยนักประวัติศาสตร์มีลักษณะของการเน้นอธิบายเรื่องการใช้และดัดแปลงธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อประโยชน์ของมนุษย์เป็นหลัก ในขณะที่สังคมโลกและสังคมไทยอยู่ในกระแสความตระหนักถึงปัญหาสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมและการปกป้องรักษาสิ่งแวดล้อม ด้านหนึ่งนั้นมาจากการที่ความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกระแสหลักของสังคมไทยได้ให้ความหมายหรือมองว่าธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมคือทรัพยากรที่ต้องมีการนำมาใช้ประโยชน์เพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ

²สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ, “เหตุการณ์ 6 ตุลา เกิดขึ้นได้อย่างไร,” ใน *อาชญากรรมรัฐในวิกฤตการเปลี่ยนแปลง*, ใจ อึ๊งภากรณ์ สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ และคณะ (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการรับข้อมูลและสืบพยานเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519), หน้า 120 -126.

ส่วนอีกด้านหนึ่งนั้น ความรู้ด้านนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อมเป็นส่วนหนึ่งของความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ซึ่งความรู้ดังกล่าวไม่ใช่จุดเด่นของพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของไทย และนักประวัติศาสตร์ไทยส่วนใหญ่ขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความรู้ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี³ (อันที่จริงแล้วความรู้ด้านนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อมที่อธิบายความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นระหว่างระบบธรรมชาติกับระบบสังคมของมนุษย์เป็นความรู้ “ใหม่” ของสังคมไทย ที่เพิ่งแพร่หลายในแวดวงนักวิชาการด้านวิทยาศาสตร์ ในช่วงเวลาตั้งแต่ พ.ศ. 2518 เป็นต้นมา โดยการเรียนการสอนนิเวศวิทยาในระดับอุดมศึกษาในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2500 ถึง พ.ศ. 2518 มีความหมายที่ค่อนข้างแคบ คือ ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างระบบธรรมชาติกับการดำรงชีวิตของสัตว์ทั่ว ๆ ไป และในสังคมตะวันตกเองก็พบว่า กระแสความตระหนักถึงความสัมพันธ์ระหว่างปัญหาสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมกับวิถีชีวิตของมนุษย์เพิ่งก่อตัวขึ้นในช่วงทศวรรษ 2500 และ 2510)

หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่า การศึกษาประวัติศาสตร์ด้านนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อมโดยนักประวัติศาสตร์นั้นมีข้อจำกัดที่กรอบความคิดเรื่องนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อม ซึ่งตอบสนองหรืออยู่ใต้อิทธิพลของความรู้กระแสหลักที่เน้นเรื่องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นสำคัญ และการขาดความรู้ด้านนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อมอันเป็นความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่สำคัญในการทำความเข้าใจและอธิบายเรื่องสิ่งแวดล้อม

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณากระแสความตระหนักถึงปัญหาสิ่งแวดล้อมของโลกที่ก่อตัวและแพร่หลายไปในที่ต่างๆ ของโลก นับตั้งแต่ทศวรรษ 2500 และ 2510 อาจกล่าวได้ว่า กระแสดังกล่าวได้นำไปสู่การก่อตัวขึ้นของปรากฏการณ์ทางสังคมที่ถือได้ว่ามีความสำคัญต่อสังคมมนุษย์โดยรวม คือ มีความพยายามที่จะอธิบายและหาทางออกของปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น โดยการให้ความสำคัญแก่ประเด็นสิ่งแวดล้อมในฐานะอุดมการณ์ทางการเมืองแบบนิเวศนิยม (Ecologism) ซึ่งมีหัวใจสำคัญอยู่ที่การวิพากษ์ระบบอุตสาหกรรมนิยมหรือระบบทุนนิยม ในฐานะต้นเหตุของการทำลายล้างสิ่งแวดล้อม และเสนอให้มีการเปลี่ยนแปลงวิถีคิดว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อม จากที่เคยมองว่า มนุษย์เป็นนายของธรรมชาติและธรรมชาติคือทรัพยากรที่มีไว้เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ เป็นทัศนคติที่มองว่ามนุษย์อาศัยอยู่บนโลก

³ฉลอง สุนทรวาณิชย์ และ สุวิมล รุ่งเจริญ, "สถานภาพความรู้ทางประวัติศาสตร์ของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไทย," ใน เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์ไทยบนเส้นทางการเปลี่ยนแปลง: การประมวลความรู้เพื่อการพัฒนาการวิจัยประวัติศาสตร์ไทย (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2541), หน้า 28 - 29.

ในฐานะหุ้นส่วนกับสิ่งมีชีวิตอื่นๆ มิใช่เป็นศูนย์กลางของสรรพสิ่ง โดยมีเป้าหมายที่การสร้างสังคมแบบใหม่บนหลักการของนิเวศวิทยา⁴

นอกจากการยกประเด็นเรื่องสิ่งแวดล้อมเป็นอุดมการณ์ทางการเมืองแล้ว ปรากฏการณ์ทางสังคมที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือ ได้เกิดปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “การเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อม” (Environmental Movement) อันได้แก่ การเคลื่อนไหวทางสังคมของกลุ่มคนที่รวมกลุ่มกันทำกิจกรรมเพื่อปกป้องและเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมให้เป็นไปในทางที่ดีขึ้น ตลอดจนเพื่อเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการสิ่งแวดล้อมให้เป็นไปในทางที่เอื้อต่อพวกเขามากขึ้น⁵ ดังเช่นกรณีการเคลื่อนไหวของขบวนการ เอิร์ธ เฟิร์ส (Earth First) ในสหรัฐอเมริกาที่เคลื่อนไหวเพื่ออนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2523 หรือการเคลื่อนไหวของขบวนการปกป้องป่าเมซอนของชาวสวนยางในเมืองซาปรี รัฐอาครีย์ ประเทศบราซิล ระหว่าง พ.ศ. 2509 - 2531

อาจกล่าวได้ว่า การพิจารณาเรื่องสิ่งแวดล้อมในฐานะอุดมการณ์ทางการเมืองและปรากฏการณ์การเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อม มีความสำคัญในการทำความเข้าใจประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมในแง่ที่ว่า เป็น การทำความเข้าใจ กระแสความตระหนักถึงปัญหาสิ่งแวดล้อมโลกและการปกป้องโลกที่ก่อตัวและแพร่หลายทั่วโลก นับตั้งแต่ทศวรรษที่ 2500 และ 2510

การศึกษาเรื่องสิ่งแวดล้อมของนักสังคมศาสตร์ไทยที่ผ่านมา โดยภาพรวมแล้วกล่าวได้ว่า มีงานศึกษาของนักสังคมศาสตร์ที่พยายามที่จะศึกษาและอธิบายเรื่องสิ่งแวดล้อมในแนวทางที่ได้กล่าวแล้วคือ พิจารณาประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างการเมืองกับสิ่งแวดล้อมและปรากฏการณ์การเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อม เช่นเดียวกับที่ปรากฏว่า มีงานเขียนของนักพัฒนาเอกชน (เอ็นจีโอ) จำนวนหนึ่งได้พยายามที่จะอธิบายเรื่องสิ่งแวดล้อมในลักษณะเดียวกัน

การศึกษาและอธิบายเรื่องสิ่งแวดล้อมของนักสังคมศาสตร์และนักพัฒนาเอกชนที่ผ่านมา ได้ทำให้ผู้ศึกษาเห็นว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ด้านนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อมโดยนักประวัติศาสตร์

⁴ปรีชา เปี่ยมพงษ์สานต์, *นิเวศเศรษฐศาสตร์และนิเวศวิทยาการเมือง*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543), หน้า 21 - 33.

⁵นิยาม “การเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อม” ในที่นี้ ผู้ศึกษาเก็บความจาก James Connelly and Graham Smith, *Politics and the Environment From Theory to Practice* (London and New York: Routledge, 1999), pp.68 - 69. อย่างไรก็ตามบทความของนิยามเป็นความรับผิดชอบของผู้ศึกษา.

ควรจะได้มีการพิจารณาเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย โดยการเน้นย้ำหรือให้ความสำคัญในการอธิบายเรื่องดังกล่าวในฐานะ "ขบวนการทางสังคม" (Social Movement) คือ อธิบายถึงการเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย ในฐานะการกระทำรวมหมู่ของผู้คนจำนวนมากที่มารวมกลุ่มและร่วมมือกันทำกิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหาหรือเปลี่ยนแปลงสังคมให้เป็นไปในทิศทางที่เอื้อต่อกลุ่มของตน

นอกจากการให้น้ำหนักแก่การอธิบายการเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมในฐานะ "ขบวนการทางสังคม" ผู้ศึกษายังเห็นว่าควรจะได้มีการศึกษาหรืออธิบายการเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย โดยการขยายความประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างการเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมกับปรากฏการณ์ที่เรียกว่า "การเมืองแบบใหม่ (New Politics)" ให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น

ทั้งนี้เนื่องจากงานศึกษาและงานเขียนของนักสังคมศาสตร์และนักพัฒนาเอกชนที่กล่าวถึงการเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมที่ผ่านมา ได้แสดงให้เห็นว่า การเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย เป็นการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนหลายชนชั้นที่มารวมกันทำกิจกรรมทางสังคม-การเมือง เพื่อเปลี่ยนแปลงสัมพันธภาพเชิงอำนาจในสังคม โดยได้หยิบยกเอาเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นประเด็นหลักของการเคลื่อนไหว ซึ่งลักษณะดังกล่าวมีความสอดคล้องกับปรากฏการณ์ที่เรียกว่า "ขบวนการสังคมแบบใหม่" หรือ "ขบวนการประชาสังคม" ที่พบในสังคมยุโรป อเมริกา และบางส่วนของเอเชีย อันเป็นปรากฏการณ์ที่ถือได้ว่าเป็นลักษณะสำคัญของ "การเมืองแบบใหม่" ที่ให้ความสำคัญแก่การสร้างการเมืองแบบที่ให้ประชาชนธรรมดาได้มีพื้นที่ทางสังคม-การเมือง ผ่านการทำกิจกรรมแบบต่างๆ ในประเด็นที่ถือเป็นเรื่องสาธารณะ ไม่เฉพาะแต่เรื่องของการเมืองในระบบประชาธิปไตยแบบตัวแทน เช่น การเลือกตั้ง การปรับคณะรัฐมนตรี หรือเรื่องในสภา⁶

อย่างไรก็ตามมีข้อที่น่าสังเกตว่า งานศึกษาหรืองานเขียนเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมของนักสังคมศาสตร์และนักพัฒนาเอกชนมักจะมีข้อจำกัดที่การอธิบายถึงความเชื่อมโยงหรือปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนที่มีความหลากหลายทั้งในด้านสถานะทางเศรษฐกิจ การศึกษา ความคิดหรืออุดมการณ์ ฯลฯ ซึ่งมารวมกันทำกิจกรรมเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อม ดังที่อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ ได้ตั้งข้อสังเกตว่า งานเขียนของนักพัฒนาเอกชนเป็นความพยายามของนักพัฒนาเอกชนที่จะถ่ายทอดบทเรียนจากการทำงานและการมองแนวโน้มในอนาคต ทำให้ขาดการอธิบาย

⁶โปรดดู ไชยวัฒน์ เจริญสินโอฬาร, ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่และขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคมในต่างประเทศ: บทสำรวจพัฒนาการ สถานภาพ และนัยยะเชิงความคิด/ทฤษฎีต่อการพัฒนาประชาธิปไตย (กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก, 2540), หน้า 1-46.

การเคลื่อนไหวของกลุ่มทางสังคมต่างๆอย่างลึกซึ้ง⁷ ในขณะที่งานศึกษาของนักสังคมศาสตร์ส่วนหนึ่งก็มีข้อจำกัดในทำนองเดียวกัน คือ การให้ความสำคัญกับการอธิบายการเคลื่อนไหวของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเป็นพิเศษ จนการเคลื่อนไหวของคนกลุ่มอื่น ๆ ถูกละเลยหรือลดความสำคัญ (ไม่ว่าจะโดยตั้งใจหรือไม่ก็ตาม)

นอกจากนี้งานศึกษาเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมของนักสังคมศาสตร์ส่วนหนึ่งได้ชี้ให้เห็นว่ามีประเด็นที่ควรจะต้องศึกษาเพื่อทำความเข้าใจและอธิบายเรื่องการเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมในสังคมไทยอย่างชัดเจนยิ่งขึ้น ได้แก่ ประเด็นการต่อสู้ในเรื่ององค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมระหว่างกลุ่มเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมกับรัฐ⁸

การศึกษานี้ กล่าวได้ว่า ผู้ศึกษาพยายามที่จะทำความเข้าใจและอธิบายปรากฏการณ์การเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมในสังคมไทยอย่างรอบด้าน โดยผู้ศึกษาจะได้เน้นพิจารณาการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนที่เกิดขึ้นในช่วง พ.ศ. 2525 - 2535 อันได้แก่ การเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนน้ำโจน เขื่อนแก่งกรุงและเขื่อนปากมูล เป็นหลัก เนื่องจากโครงการเขื่อนกล่าวได้ว่ามีความ สัมพันธ์กับเรื่องสิ่งแวดล้อม ทั้งในด้านทรัพยากรน้ำ ป่าไม้ และที่ดิน อันเป็นทรัพยากรที่สำคัญและเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตของสังคม

นอกจากนี้แล้วการเข้าใจปรากฏการณ์การเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนน้ำโจน เขื่อนแก่งกรุงและเขื่อนปากมูล ยังกล่าวได้ว่าเป็นพื้นฐานของการทำความเข้าใจปรากฏการณ์การเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมในระดับนานาชาติได้เป็นอย่างดี ดังปรากฏว่านับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมาได้เกิดโครงการสร้างเขื่อนขึ้นในประเทศต่างๆ จำนวนมากด้วยการสนับสนุนจากธนาคารโลกและหน่วยงานที่ให้ความช่วยเหลืออื่นๆ ในขณะเดียวกันได้ปรากฏว่ามีการคัดค้านต่อต้านโครงการเขื่อนและอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่จากประชาชนและนักอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทั้งในประเทศอุตสาหกรรมและประเทศกำลังพัฒนา เนื่องจากการได้รับผลกระทบจากโครงการเขื่อนรวมทั้งความตระหนักถึงปัญหาผลกระทบจากเขื่อนต่อสภาวะแวดล้อมของชุมชนและสังคม

⁷ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, นิเวศประวัติศาสตร์: พรหมแดนความรู้, หน้า 178 - 179.

⁸ ประภาส ปิ่นตบแต่ง, "การเมืองของขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชารัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), หน้า 10.

ในด้านที่เป็นการทำความเข้าใจขบวนการสิ่งแวดล้อมในสังคมไทยนั้น กล่าวได้ว่า การเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนน้ำโจน เขื่อนแก่งกรุง และเขื่อนปากมูล ยังเป็นการทำความเข้าใจขบวนการสิ่งแวดล้อมในมิติทางเวลาที่สำคัญ กล่าวคือ เป็นการศึกษารูปแบบการสิ่งแวดล้อมในช่วงที่มีการคลี่คลายจากการเคลื่อนไหวในลักษณะการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนเฉพาะกลุ่ม ที่ก่อตัวในช่วงปลายทศวรรษ 2490 กลายเป็นขบวนการที่เคลื่อนไหวโดยยกเรื่องสิ่งแวดล้อมเป็นประเด็นทางสังคมควบคู่กับประเด็นทางการเมืองในช่วงกลางทศวรรษที่ 2510 จนกระทั่งขบวนการสิ่งแวดล้อมที่ก่อตัวในช่วงปลายทศวรรษ 2490 ได้ถูกทำให้ชะงักไป เมื่อเกิดเหตุการณ์รัฐประหาร 6 ตุลาคม 2519 โดยรัฐบาลภายใต้การสนับสนุนของคณะปฏิรูปการปกครอง (รัฐบาลนายธานินทร์ กรัยวิเชียร) และรัฐบาลของคณะปฏิรูปการปกครอง (รัฐบาลพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์) ได้กวดขันการทํากิจกรรมทางสังคม-การเมือง อันทำให้กลุ่มเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมต้องชะลอการทํากิจกรรมก่อนที่ขบวนการเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมจะก่อตัวขึ้นอีกครั้งในปี พ.ศ. 2523 เมื่อรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เปิดโอกาสให้มีการทํากิจกรรมทางสังคม - การเมืองได้อีก

ขบวนการเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมที่ก่อตัวขึ้นอีกครั้งหลัง พ.ศ. 2523 (อันเป็นช่วงเวลาที่ จะทําศึกษา) ได้เปลี่ยนสู่การเคลื่อนไหวที่ก่อตัวขึ้นจากการรวมตัวของกลุ่มคนที่หลากหลาย ชนชั้น ชชาติพันธุ์ ศาสนา ความเชื่อและอุดมการณ์ ซึ่งให้ความสำคัญกับปัญหาเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และควรกล่าวด้วยว่าการเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมที่ก่อตัวและแพร่หลายในสังคมไทยนับตั้งแต่ทศวรรษที่ 2520 เป็นต้นมา มีจุดริเริ่มมาจากการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนน้ำโจน เช่นเดียวกับที่ปรากฏว่านับตั้งแต่กรณีเขื่อนน้ำโจนเมื่อ พ.ศ. 2525 ได้มีการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนแก่งกรุง เขื่อนแก่งเสือเต้น เขื่อนปากมูล ฯลฯ อย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่ต่างจากกรณีโครงการเขื่อนที่มีในช่วงก่อนหน้า

ประเด็นเรื่องสัมพันธภาพเชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมระหว่างรัฐกับประชาชน เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่จะได้พิจารณาในการศึกษาการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2525 - 2540 กล่าวคือ การเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนที่ก่อตัวขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2525 (อันเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการสิ่งแวดล้อมที่ก่อตัวขึ้นในช่วงต้นทศวรรษ 2520) ได้แสดงให้เห็นถึงลักษณะของการเคลื่อนไหวของขบวนการประชาชนเพื่อเรียกร้องหรือยืนยันถึงสิทธิและการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อันเป็นสิ่งที่ไม่ปรากฏอย่างชัดเจนในการเคลื่อนไหวช่วงก่อนหน้า และในทำนองเดียวกัน ปรากฏการณ์การเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมนับตั้งแต่ทศวรรษ 2520 ได้มีลักษณะของการวิพากษ์แนวทางการพัฒนาประเทศที่เน้นเรื่อง การแสวงหาประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อการขยาย

ตัวทางเศรษฐกิจของประเทศ อันเป็นแนวทางการพัฒนาประเทศที่ดำเนินมาตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2500 โดยชี้ให้เห็นว่าเป็นการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และสร้างช่องว่างระหว่างภาคธุรกิจที่ได้รับประโยชน์จากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ภายใต้การสนับสนุนของรัฐกับภาคประชาชนที่ถูกเบียดขับ/กีดกันไม่ให้เข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งเสนอให้มีการปรับเปลี่ยนแนวทางการพัฒนาประเทศสู่แนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยคำนึงถึงการอนุรักษ์ธรรมชาติและทำให้ประชาชนได้มีสิทธิและส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อม

โดยมีข้อสังเกตว่า การเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนน้ำโจน เขื่อนแก่งกรุง และเขื่อนปากมูลเป็นการเคลื่อนไหวเพื่อเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่น/ประชาชน โดยที่กลุ่มเคลื่อนไหวได้พยายามเปลี่ยนแปลงหรือให้ความหมาย “สิ่งแวดล้อม” และ “การพัฒนา” ที่ต่างจากการให้ความหมายโดยรัฐ

ดังนั้นการทำความเข้าใจขบวนการสิ่งแวดล้อมในสังคมไทยระหว่าง พ.ศ. 2525 - 2535 ในที่นี้ ผู้ศึกษาจะได้พิจารณาและอธิบายการเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมในฐานะการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ โดยเน้นการอธิบายความเชื่อมโยงหรือปฏิสัมพันธ์ระหว่าง คนกลุ่มต่างๆ ที่มาร่วมตัวเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อม ซึ่งต่างจากงานศึกษาการเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมของนักสังคมศาสตร์และนักพัฒนาเอกชนที่ค่อนข้างเน้นการอธิบายการเคลื่อนไหวของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเป็นพิเศษ

ประเด็นสำคัญอีกประเด็นหนึ่งที่จะได้พยายามศึกษาเพื่อก้าวข้ามข้อจำกัดของงานศึกษาเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมในสังคมไทยที่ผ่านมาได้แก่การพิจารณาปฏิสัมพันธ์ระหว่างความรู้ด้านนิเวศวิทยาและความรู้ด้านอื่นๆที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย ระหว่าง พ.ศ.2525 - 2540 อาทิ ความรู้เรื่องสิทธิมนุษยชนและสิทธิชุมชน แนวคิดเรื่องวัฒนธรรมชุมชน ฯลฯ

กล่าวคือ ผู้ศึกษาจะได้ศึกษาและอธิบายปรากฏการณ์การเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมในมิติทางประวัติศาสตร์โดยการอธิบายปฏิสัมพันธ์ระหว่างการเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมกับเงื่อนไขทางการเมืองและสังคมในช่วง พ.ศ. 2525 - 2535 เพื่อให้เข้าใจการเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมในสังคมไทยได้อย่างมีพลวัต อันจะเป็นการขยายมุมมองในการศึกษาประวัติศาสตร์ด้านสิ่งแวดล้อมที่ยังไม่มีการศึกษาทางประวัติศาสตร์เท่าไรนัก

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. ลักษณะการก่อตัวและการเคลื่อนไหวของขบวนการสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย
2. การปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมระหว่างประชาชนกับรัฐ อันเนื่องมาจากการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมระหว่าง พ.ศ. 2525 - 2535

สมมติฐาน

1. การเคลื่อนไหวเรื่องเขื่อนน้ำโจน เขื่อนแก่งกรุง และเขื่อนปากมูล ระหว่าง พ.ศ. 2525 - 2535 เป็นการรวมตัวและเคลื่อนไหวของกลุ่มคนที่มีความหลากหลาย ไม่มีภารกิจัดสถานะทางเศรษฐกิจ ชาติพันธุ์ ศาสนา อุดมการณ์ อันเป็นลักษณะการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่
2. ขบวนการสิ่งแวดล้อม ระหว่าง พ.ศ. 2525 - 2535 ก่อตัวขึ้นจากปัญหาความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรที่เกิดขึ้นในสังคมไทย รวมทั้งการรับเอาแนวคิดนิเวศวิทยาและแนวคิดเรื่องคุณภาพชีวิตจากสังคมตะวันตก
3. การคัดค้านโครงการเขื่อนน้ำโจน เขื่อนแก่งกรุง และเขื่อนปากมูล ระหว่าง พ.ศ. 2525 - 2535 เป็นความพยายามของกลุ่มเคลื่อนไหวที่จะเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เป็นไปในลักษณะที่ประชาชนมีสิทธิและส่วนร่วมในการจัดการ โดยการเปลี่ยนแปลงนิยามความหมายของ “สิ่งแวดล้อม” และ “การพัฒนา”

ขอบเขตการศึกษา

การศึกษานี้กำหนดขอบเขตทางเวลาของการศึกษาปรากฏการณ์การเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย โดยกำหนดให้ปี พ.ศ. 2525 เป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษา เนื่องจากเวลาดังกล่าวได้เกิดกรณีการเคลื่อนไหวคัดค้านการสร้างเขื่อนน้ำโจน จังหวัดกาญจนบุรี โดยชาวบ้านในพื้นที่ กลุ่มนักวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) ซึ่งกรณีการเคลื่อนไหวดังกล่าวถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการแผ่ขยายอย่างกว้างขวางของกระแสการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมในสังคมไทยในเวลาต่อมาและกำหนดจุดสิ้นสุดของการศึกษาที่ปี พ.ศ. 2535 อันเป็นปีที่มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 ซึ่งเปิดช่องทางให้องค์กรเอกชนที่มีกิจกรรมเกี่ยวข้องโดยตรงกับการคุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีฐานะเป็นนิติบุคคลตามกฎหมายไทยหรือกฎหมายต่างประเทศจดทะเบียนเป็นองค์กรเอกชนด้านการคุ้มครองสิ่งแวดล้อมต่อกระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อมเพื่อสนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เนื่องจากผู้ศึกษาเห็นว่าโดยภาพรวมแล้วการเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมในสังคมไทยที่ก่อตัวขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2525 มี

จุดมุ่งหมายของการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นสำคัญ ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า พระราชบัญญัติฉบับนี้ ได้เปิดพื้นที่ทางการเมืองและสังคมให้แก่ประชาชนในการจัดการสิ่งแวดล้อม โดยถือเป็นผลผลิตของกระแสการเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมที่แผ่ขยายอย่างกว้างขวางนับตั้งแต่ พ.ศ.2525

อย่างไรก็ตาม การศึกษานี้มิได้ครอบคลุมถึงการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นทั้งหมด ในช่วง 10 ปี ที่เป็นขอบเขตทางเวลาในการศึกษา ด้วยเหตุผลที่ว่าในด้านหนึ่งนั้นคำว่า "สิ่งแวดล้อม" เป็นคำที่มีขอบเขตความหมายที่กว้างขวาง ดังที่พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 ได้ให้ความหมายว่า "สิ่งแวดล้อม" หมายถึง "สิ่งต่างๆ ที่มีลักษณะทางกายภาพและชีวภาพที่อยู่รอบตัวของมนุษย์ ซึ่งเกิดขึ้นโดยธรรมชาติและสิ่งที่มีมนุษย์ได้ทำขึ้น" ดังนั้นจึงเป็นการยากที่จะศึกษาและอธิบายการเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมได้ครอบคลุมทุกประเด็นตามความหมายหรือนิยามของ "สิ่งแวดล้อม"

นอกจากนี้ อาจกล่าวได้ว่า ในสังคมไทยตลอดช่วงระหว่าง พ.ศ. 2525 - 2535 ได้เกิดการเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมที่อยู่ในข่ายความหมายของ การนิยาม "สิ่งแวดล้อม" ที่กล่าวมาในพื้นที่ต่างๆ ทั่วประเทศไทยจำนวนมากและเกือบตลอดเวลา

การศึกษาทำความเข้าใจการเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมในสังคมไทยในที่นี้จะให้ความสำคัญกับการพิจารณาการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาที่ศึกษา เนื่องจากเห็นว่าโครงการเขื่อนมีความสัมพันธ์กับเรื่องทรัพยากรน้ำ ป่าไม้ และที่ดิน ซึ่งเป็นทรัพยากรที่สำคัญและเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตของสังคม ดังนั้นการพิจารณาการเคลื่อนไหวเรื่องเขื่อน จึงคาดว่าจะเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงการเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมได้อย่างชัดเจนและครอบคลุมประเด็นหลักๆ ในการทำความเข้าใจการเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในสังคมไทย โดยที่การศึกษาการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อน ผู้ศึกษาจะเน้นที่กรณีการเคลื่อนไหว เรื่องเขื่อน 3 กรณี ได้แก่ กรณีโครงการเขื่อนน้ำโจน (พ.ศ. 2525 - 2531) กรณีโครงการเขื่อนแก่งกรุง (พ.ศ. 2532 - 2533) และกรณีโครงการเขื่อนปากมูล (พ.ศ. 2532 - 2535) เป็นหลัก

วิธีการศึกษา

งานศึกษานี้ใช้วิธีการศึกษาทางประวัติศาสตร์ โดยศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารชั้นต้น ได้แก่ กฎหมายสิ่งแวดล้อม หนังสือพิมพ์รายวันและรายสัปดาห์ รายงานสภาวะแวดล้อมประจำปี ฯลฯ และเอกสารชั้นรอง ได้แก่ หนังสือ บทความ วิทยานิพนธ์ ที่ศึกษาอธิบายเรื่องสิ่งแวดล้อม ประกอบกับวิธีการทางประวัติศาสตร์บอกเล่า โดยการสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนไหว

คัดค้านโครงการเขื่อน เพื่อศึกษาวิเคราะห์ทัศนคติเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของกลุ่มเคลื่อนไหว รวมทั้งทัศนคติของคนกลุ่มอื่นๆ และ "รัฐ"

เช่นเดียวกับที่ผู้ศึกษาจะได้ศึกษาค้นคว้าข้อมูลเกี่ยวกับสภาพการเมืองและสังคมไทยในช่วงเวลาที่ศึกษาจากเอกสารชั้นต้นและชั้นรอง แล้วนำข้อมูลทั้ง 2 ส่วนมาประกอบกันเพื่อทำความเข้าใจและอธิบายการเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย

ในส่วนของ การพิจารณาลักษณะของการเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อม ผู้ศึกษาจะได้อาศัยแนวความคิดเรื่องการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ (New Social Movements) เป็นเครื่องมือในการศึกษา

การทำงานศึกษานี้ใช้แนวความคิดทางสังคมศาสตร์เป็นเครื่องมือในการศึกษางานศึกษานี้ จึงมีความโน้มเอียงไปในทางของการศึกษาประวัติศาสตร์แบบสังคมศาสตร์ เช่น การศึกษาที่เน้นความสำคัญของระบบและโครงสร้างทางสังคมที่มีต่อปรากฏการณ์การเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมหรือเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อน รวมไปถึงความพยายามที่จะทำความเข้าใจและอธิบายปรากฏการณ์ที่ศึกษาโดยมองความสัมพันธ์ทางสังคมที่เป็นรากฐานของปัญหาเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในช่วงระยะเวลาที่ค่อนข้างยาว มากกว่างานศึกษาประวัติศาสตร์ตามแนวคิดแบบปฏิฐานนิยม (Positivism)⁹ ด้านการนำเสนอองานศึกษานี้จะนำเสนอในลักษณะของการพรรณนาเชิงวิเคราะห์

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เข้าใจลักษณะการก่อตัวและการเคลื่อนไหวของขบวนการสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย
2. เข้าใจการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมระหว่างประชาชนกับรัฐ อันเนื่องมาจากการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนน้ำโจน เขื่อนแก่งกรุง และเขื่อนปากมูล
3. เป็นการขยายมุมมองในการศึกษาประวัติศาสตร์ ซึ่งยังไม่มีการศึกษาประเด็นเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมเท่าไรนัก

⁹โปรดดูรายละเอียดเกี่ยวกับแนวทางและข้อวิพากษ์การศึกษาประวัติศาสตร์เพิ่มเติม ใน Peter Lambert and Philipp Schofield (eds.), *Making History: An introduction to the history and practices of a discipline* London and New York: Routledge, 2004); Jacques Revel and Lynn Hunt (eds.), *Histories French Constructions of the Past Postwar French Thought Volume I*, Translated by Arthur Goldhammer and others (New York: The New Press, 1995).

บททวนวรรณกรรม

จากการสำรวจงานเขียนเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ผ่านมาพบว่า มีงานเขียนที่อธิบายขบวนการสิ่งแวดล้อมในสังคมไทยโดยแสดงถึงความเคลื่อนไหวของผู้ที่ได้รับผลกระทบจากโครงสร้างทางเศรษฐกิจ – การเมือง หรือกลุ่มคนที่มีความตระหนักถึงปัญหาสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนเพื่อต่อรองในด้านความชอบธรรมของการเข้าถึงทรัพยากร และการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร

ตัวอย่างของงานศึกษาเกี่ยวกับขบวนการสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย เช่น วิทยานิพนธ์ของ ภานุ แยมศรี เรื่อง “อิทธิพลและอำนาจของกลุ่มอิทธิพลด้านอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมต่อการตัดสินใจของรัฐบาล: ศึกษาเฉพาะกรณีการคัดค้านการสร้างเขื่อนน้ำโจน 2525 - 2529” (รัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2531) ที่อธิบายถึงการรวมกลุ่มคัดค้านการสร้างเขื่อนน้ำโจน ณ บริเวณพื้นที่รักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร จังหวัดกาญจนบุรี ของชาวบ้านในพื้นที่ สื่อมวลชน นักวิชาการ และองค์กรพัฒนาเอกชน

วิทยานิพนธ์ของ ปราณีย์ ขัติยศ เรื่อง “เศรษฐศาสตร์การเมืองของการอนุรักษ์ป่าไม้ : กรณีศึกษาป่าดงใหญ่ จังหวัดบุรีรัมย์” (เศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2538) ที่อธิบายถึงการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน พระสงฆ์ องค์กรพัฒนาเอกชน สื่อมวลชน นักวิชาการและนักศึกษา ในช่วง พ.ศ. 2528-2537 เพื่อคัดค้านโครงการปลูกป่ายูคาลิปตัสและการจัดสรรที่ดินในบริเวณป่าดงใหญ่ จังหวัดบุรีรัมย์ ตามนโยบายของรัฐ

วิทยานิพนธ์ของ ประภาส ปิ่นตบแต่ง เรื่อง “การเมืองของขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย” (รัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2540) ที่อธิบายถึงขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย โดยพิจารณากรณีการเคลื่อนไหวของสมาชิกคนจนในช่วง พ.ศ. 2539-2540 ซึ่งก่อตัวจากการรวมกลุ่มของประชาชนระดับรากหญ้าที่ประสบปัญหาจากการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยรัฐ

บทความของเดชา ศิริภัทร และวิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ เรื่อง “นิเวศวิทยาและขบวนการเคลื่อนไหวทางนิเวศวิทยาปัจจุบัน” (2530) ที่กล่าวถึงการก่อตัว การคลี่คลาย และการดำเนินงานของขบวนการสิ่งแวดล้อมของสังคมไทย ในช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ถึงปลายทศวรรษที่ 2520 รวมทั้งชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างขบวนการสิ่งแวดล้อมในสังคมไทยกับขบวนการ

การนิเวศวิทยาในระดับโลก¹⁰

บทความของสันจिता กาญจนพันธุ์ เรื่อง “ความเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมและความคิดสีเขียวในเมือง” (2543) ที่อธิบายเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของ นิยมไพโรสสมาคม และสมาคมอนุรักษ์ศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อม อันเป็นองค์กรสิ่งแวดล้อมรุ่นแรกของไทย ซึ่งจัดตั้งและดำเนินการโดยชนชั้นนำและชนชั้นกลางในเมือง ในช่วงปลายทศวรรษที่ 2490 และกลางทศวรรษที่ 2510 ตามลำดับ¹¹

บทความของ พัชรินทร์ ลาภานันท์ เบญจวรรณ นาราวัจจ์ และมานะ นาคำ เรื่อง “มีอบปากมูล’ ขบวนการโต้ตอบปัญหาของคนจน” ที่ศึกษาและอธิบายปรากฏการณ์การเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูลและการเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรของกลุ่มชาวบ้านในพื้นที่โครงการ โดยชี้ให้เห็นว่า การเคลื่อนไหวของกลุ่มชาวบ้านเริ่มจากการเคลื่อนไหวคัดค้านการสร้างเขื่อน สู้อการเรียกร้องค่าชดเชยจากการสูญเสียที่อยู่อาศัย ที่ดินทำกิน และอาชีพประมง หรืออีกนัยหนึ่งเรียกร้องค่าชดเชยจากผลกระทบต่อวิถีชีวิตที่ได้รับจากโครงการเขื่อน และการเรียกร้องสิทธิและการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรตามลำดับ¹²

นอกจากนี้ในงานเขียนเกี่ยวกับองค์กรพัฒนาเอกชนไทยจำนวนหนึ่งได้มีการกล่าวถึงประเด็นเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย เช่น งานเขียนของ สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ และสุรพล มุละดา เรื่อง จากรากหญ้าถึงขอบฟ้า : อดีตปัจจุบันและอนาคตขององค์กรพัฒนาเอกชนไทย¹³ และงานเขียนของ เบญจมาศ ศิริภัทรและสุรพล มุละดา เรื่อง ‘เอ็นจีโอ’ นักพัฒนาระดับรากหญ้า พันธุ์ที่สังคมขาด (ไม่) ได้?¹⁴ ซึ่งงานเขียนทั้งสองเล่มได้กล่าวถึงกิจกรรมการเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมขององค์กรพัฒนาเอกชนไทย โดยชี้ให้เห็นว่ากิจกรรมดังกล่าวเป็น

¹⁰เดชา ศิริภัทร และวิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, “นิเวศวิทยาและขบวนการเคลื่อนไหวทางนิเวศวิทยาปัจจุบัน,” *ปาจารยสาร* 14: 3 (พฤษภาคม-มิถุนายน 2530): 26-33.

¹¹สันจिता กาญจนพันธุ์, “ความเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมและความคิดสีเขียวในเมือง,” *สังคมศาสตร์ วารสารทางวิชาการคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่* 12: 2 (2543): 210-240.

¹²พัชรินทร์ ลาภานันท์ เบญจวรรณ นาราวัจจ์ และมานะ นาคำ, “มีอบปากมูล’ ขบวนการโต้ตอบปัญหาของคนจน,” ใน *พลวัตสิทธิชุมชน: กระบวนทัศน์ทางมานุษยวิทยา, ชลธิรา สัตยาวัดพัฒนา, บรรณาธิการ* (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2546), หน้า 133-173.

¹³สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ และสุรพล มุละดา, *จากรากหญ้าถึงขอบฟ้า: อดีต ปัจจุบันและอนาคตขององค์กรพัฒนาเอกชน* (กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2544).

¹⁴เบญจมาศ ศิริภัทร และสุรพล มุละดา, ‘เอ็นจีโอ’ นักพัฒนาระดับรากหญ้า พันธุ์ที่สังคมขาด (ไม่) ได้? (กรุงเทพฯ: กองทุนแคนาดาและสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2545).

ส่วนหนึ่งของการดำเนินงานขององค์กรนับตั้งแต่หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 เป็นต้นมา

ผู้ศึกษามีข้อสังเกตเกี่ยวกับงานศึกษาว่า ด้วยขบวนการสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย คือ ในขณะที่งานศึกษาที่ยกตัวอย่างมาชี้ให้เห็นว่า ขบวนการสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในสังคมไทย นับตั้งแต่ ทศวรรษ 2520 เป็นการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนที่คัดค้านโครงการของรัฐโดยเฉพาะในส่วนของผู้ที่ ประสบปัญหาจากการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยรัฐและเป็นการเคลื่อนไหวที่มีความสัมพันธ์กับขบวนการนิเวศวิทยาระดับโลก รวมทั้งการทำกิจกรรมขององค์กรพัฒนาเอกชน ในช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 หากแต่โดยภาพรวมแล้วงานเขียนที่มีอยู่เป็นการอธิบาย การเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเป็นหลัก อาทิ การเคลื่อนไหวของคนชั้น กลาง การเคลื่อนไหวขององค์กรพัฒนาเอกชน (เอ็นจีโอ) หรือการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน (คนจน) ขณะที่ยังเขียนเกี่ยวกับขบวนการสิ่งแวดล้อมที่ยกตัวอย่างมาโดยตัวคำอธิบายของงานหลายชิ้น ได้ชี้ให้เห็นว่า การเคลื่อนไหวที่ปรากฏในช่วงทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา เป็นปรากฏการณ์ที่ทาง รัฐศาสตร์หรือสังคมวิทยา-มานุษยวิทยาหรือศาสตร์ทางสังคมศาสตร์อื่นๆ เรียกว่า “ขบวนการทาง สังคมแบบใหม่” อันเป็นปรากฏการณ์ที่แสดงให้เห็นว่าสังคมนั้นๆ มีการเปลี่ยนแปลงไปจากที่เคย เป็น ประชาชนมีความรู้มากขึ้น มีการรวมตัวมากขึ้นและมีสำนึกที่จะเรียกร้องสิทธิของตนเองมากขึ้นเรื่อยๆ โดยที่ปรากฏการณ์ดังกล่าวมีความเชื่อมโยงกับระบบคิดและกลไกของสังคมบางอย่าง¹⁵

อาจกล่าวได้ว่างานเขียนเกี่ยวกับขบวนการสิ่งแวดล้อมในสังคมไทยที่ผ่านมาโดยภาพรวม แล้วการศึกษาที่อธิบายความเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์หรือระบบคิดใหม่เกี่ยวกับมนุษย์และสิ่งแวดล้อม ของกลุ่มคนที่ต่อต้านโครงการขนาดใหญ่ของรัฐที่ทำลายระบบนิเวศสิ่งแวดล้อม และการสร้าง องค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อมและความรู้เกี่ยวกับสิทธิในการนิยามและจัดการสิ่งแวดล้อม ของกลุ่มคนที่ต่อต้านโครงการของรัฐเป็นคำถามที่จำเป็นต้องมีการศึกษาเพิ่มเติม¹⁶

นอกจากนี้การศึกษาขบวนการสิ่งแวดล้อมในแง่มุม “ขบวนการทางสังคมแบบใหม่” โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมิติของการอธิบายระบบความคิดของกลุ่มคนที่รวมตัวกันเคลื่อนไหวเรื่องการจัด การสิ่งแวดล้อมและสิทธิของตนเองในการจัดการสิ่งแวดล้อมนั้นกล่าวได้ว่าเป็นการศึกษาที่จำเป็น อย่างยิ่งที่จะต้องคำนึงถึงมิติของความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการสิ่งแวดล้อมที่ทำให้เกิด ความไม่เท่าเทียมระหว่างคนกลุ่มต่างๆ ในสังคมและปัญหาการแย่งชิงทรัพยากร รวมทั้งปัญหา ความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม โดยจากการศึกษาการจัดการจัดการทรัพยากรในเชิง

¹⁵อนุชาติ พวงสำลี, “ประชาสังคมกับสิ่งแวดล้อม,” ใน *การจัดการสิ่งแวดล้อม*, โสภาร์ตน์ จารุสมบัติ, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: สาขาบริหารรัฐกิจ คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546), หน้า 117-118.

¹⁶อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, *นิเวศประวัติศาสตร์: พรมแดนความรู้*, หน้า 65-66.

ความสัมพันธ์ของอำนาจ ซึ่งเป็นแนวทางการศึกษาการจัดการทรัพยากรที่พยายามก้าวข้ามข้อจำกัดของแนวทางการศึกษาการจัดการทรัพยากรเชิงอรรถประโยชน์ การจัดการทรัพยากรเชิงนิเวศวัฒนธรรม และการจัดการทรัพยากรเชิงสถาบัน อันเป็นแนวทางการศึกษาการจัดการทรัพยากรที่ผ่านๆ มา ได้เสนอแนวทางการวิพากษ์ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรจากการวิเคราะห์กระบวนการทางสังคมของการสร้างและกีดกันความหมายของทรัพยากร รวมทั้งการต่อรองเกี่ยวกับความชอบธรรมในการเข้าถึงทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่นโดยผ่านวาทกรรม หรือการโต้เถียงเชิงอุดมการณ์และศีลธรรมในสังคม¹⁷ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ การศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการสิ่งแวดล้อม ควรพิจารณาโดยมองว่าความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เหลื่อมล้ำในการจัดการและการเข้าถึงทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เป็นสิ่งที่มาจากการต่อสู้ทางความคิดเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมโดยผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่าได้สร้างและควบคุมความรู้ว่าด้วยทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ในขณะที่การต่อรองหรือในระดับของการต่อต้านของผู้ที่ด้อยกว่าจะทำได้โดยการสร้างความรู้ว่าด้วยทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่ทำลายความรู้ของผู้ที่เหนือกว่า¹⁸

ข้อสรุปจากงานเขียนเกี่ยวกับขบวนการสิ่งแวดล้อมในสังคมไทยที่ผ่านมามีอยู่ว่า การศึกษาขบวนการสิ่งแวดล้อมในสังคมไทยควรเพิ่มเติมประเด็นการปรากฏขึ้นของขบวนการสิ่งแวดล้อมในลักษณะ “ขบวนการทางสังคมแบบใหม่” ที่อธิบายโดยเชื่อมโยงถึงการเปลี่ยนแปลงขององค์ความรู้หรือระบบความคิดเกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อมและสิทธิในการนิยามและจัดการสิ่งแวดล้อมของกลุ่มคนที่ต่อต้านหรือท้าทายโครงการของรัฐ รวมไปถึงการแสดงถึงมิติของการต่อสู้ทางความคิดระหว่างความคิด ความรู้ของรัฐและกลุ่มคนที่ท้าทายโครงการของรัฐเพื่อการปรับเปลี่ยนสัมพันธภาพเชิงอำนาจในการจัดการสิ่งแวดล้อมระหว่างรัฐและกลุ่มคนหรือชุมชนท้องถิ่นที่เคลื่อนไหวเพื่อสิทธิและการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อม ซึ่งวิทยานิพนธ์ฉบับนี้พยายามที่จะอธิบายขบวนการสิ่งแวดล้อมในสังคมไทยระหว่างพ.ศ. 2525-2535 โดยเพิ่มเติมประเด็นต่างๆ ที่กล่าวมาโดยมีงานศึกษาขบวนการสิ่งแวดล้อมในสังคมไทยที่มีอยู่เป็นฐาน

¹⁷ อานันท์ กาญจนพันธุ์, “สถานภาพการวิจัยชุมชนกับการจัดการทรัพยากร: บทสังเคราะห์ผลของการศึกษา,” ใน พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร: กระบวนทัศน์และนโยบาย, อานันท์ กาญจนพันธุ์, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2543), หน้า3-24.

¹⁸ ชูศักดิ์ วิทยาภัก, “นักสังคมศาสตร์บนถนนสายสิ่งแวดล้อม: จากนิเวศวัฒนธรรมสู่นิเวศวิทยาการเมืองและนิเวศวิทยาแห่งการปลดปล่อย,” ใน อยู่ชายขอบ มองลวดความรู้ รวมบทความเนื่องในวาระครบรอบ60ปี ฉลาดชาย รมิตานนท์, อานันท์ กาญจนพันธุ์, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2549), หน้า355-357.

อธิบายศัพท์

ในบทนี้และบทต่อ ๆ ไปของวิทยานิพนธ์ มีการกล่าวถึงคำบางคำที่ผู้ศึกษาเห็นว่า ควรจะ ได้ทำความเข้าใจความหมายเพื่อให้เกิดความเข้าใจร่วมกัน

ประชาสังคมหรือสังคมประชา (Civil Society) การกล่าวถึง “ประชาสังคม” หรือ “สังคมประชา” ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้ในความหมายถึง เครือข่าย กลุ่ม ชมรม สมาคม มูลนิธิ หรือสถาบันอิสระที่ไม่เกี่ยวข้องกับรัฐ โดยเกิดจากการรวมตัวของกลุ่มคนที่หลากหลายทางชนชั้น ชาติพันธุ์ ศาสนา หรืออุดมการณ์ทางการเมือง เพื่อดำเนินการแก้ไขปัญหาที่ถือเป็นปัญหาของส่วนรวม และเรียกร้องสิทธิความเป็นพลเมือง (citizenship)¹⁹

ปฏิบัติการทางสังคม (Social Practice) การกล่าวถึง “ปฏิบัติการทางสังคม” ในวิทยานิพนธ์ ฉบับนี้ใช้ในความหมายเดียวกันหรือใช้แทนคำว่า “การเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement)” ซึ่งหมายถึง การเคลื่อนไหวของกลุ่มคนที่รวมกันเพื่อแก้ไขปัญหาหรือเปลี่ยนแปลงสังคมในทางที่ เชื้อต่อกลุ่มของตน โดยมีการจัดองค์กรและการดำเนินยุทธวิธีในทางปฏิบัติเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย²⁰ โดยที่การใช้คำทั้ง 2 คำในความหมายเดียวกันหรือใช้แทนกันเป็นตามความเข้าใจของผู้ศึกษาที่อิง อยู่กับการอธิบายความเชื่อมโยงระหว่างโครงสร้างสังคมกับตัวผู้ปฏิบัติการตามข้อเสนอของปีแอร์ บูร์ดิเยอ (Pierre Bourdieu) นักสังคมศาสตร์ชาวฝรั่งเศส ที่ว่าการศึกษาเพื่อที่จะเข้าใจการเคลื่อนไหว เพื่อปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจจำเป็นต้องให้ความสนใจปฏิบัติการของกลุ่มคนต่างๆ ในการเคลื่อนไหวนั้นๆ ที่แสดงออกมาในรูปของการรวมกลุ่มและการเรียกร้องสิทธิต่างๆ²¹

การเบียดขับ (Exclusion) การกล่าวถึง “การเบียดขับ” ในวิทยานิพนธ์นี้หมายความว่า การที่คนกลุ่มหนึ่งหรือชุมชนท้องถิ่นจำนวนหนึ่งถูกกีดกันหรือปฏิบัติอย่างไม่เท่าเทียมกับคนกลุ่มอื่นๆ หรือชุมชนอื่นๆ โดยหน่วยทางสังคมหรือส่วนที่ถือเป็นศูนย์กลางที่ควบคุมอำนาจในสังคมนั้นๆ ซึ่งเป็นมโนทัศน์ที่ผู้ศึกษาได้จากการอ่านงานเขียนเกี่ยวกับระบบความสัมพันธ์ภายในสังคมหรือรัฐ สมัยใหม่ซึ่งเป็นระบบความสัมพันธ์ที่รัฐหรือระบบเศรษฐกิจทุนนิยมซึ่งเป็นศูนย์กลางได้ทำการ กีดกันเบียดขับกลุ่มคนที่แตกต่างทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรมจากเกณฑ์ที่รัฐใช้จำแนกคุณสมบัติ

¹⁹ ประมวลและสังเคราะห์จาก ชูชัย ศุภวงศ์ และยุวดี คาคดการณ์ไกล, บรรณาธิการ, **ประชาสังคม ทรรศนะนักคิดในสังคมไทย** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2540); เอนก เหล่าธรรมทัศน์, **การเมืองของพลเมือง: สู้สหัฐวรรษใหม่**, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2543), หน้า 3-49.

²⁰ สุวิดา ธรรมณีนวงศ์, “การเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement),” **วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร** 23,2 (ธันวาคม 2543-พฤษภาคม 2544):33-34.

²¹ อานันท์ กาญจนพันธุ์, **ทฤษฎีและวิวิธวิทยาของการวิจัยวัฒนธรรม การทะลุกรอบและกับดัก ของความคิดแบบคู่ตรงข้าม** (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2548), หน้า 34-35.

ในการเป็นสมาชิกของรัฐ – ชาตินั้นๆ ให้มีสถานะเป็น “คนอื่น” (The Other) ที่ไม่มีสิทธิอำนาจในการใดๆ ภายในรัฐนั้นๆ เพื่อสร้างความเป็นเอกภาพภายในสังคมโดยมีความแตกต่างหรือความเป็นอื่นเป็นกลไกสำคัญ รวมไปถึงการที่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมสร้างความเป็นอื่น (Otherness) ให้แก่กลุ่มคนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจไม่เป็นไปตามความต้องการของระบบเพื่อกันสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรของกลุ่มคนนั้นๆ ไปให้แก่กลุ่มคนที่สามารถทำให้ระบบเศรษฐกิจขยายตัวต่อไป²²

²² ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, บรรณาธิการ, **อัตลักษณ์ ชาติพันธุ์ และความเป็นชายขอบ** (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2546).